

"A SZÍV IDÉZETE: LÍRA"¹
A SZÍV FŐNÉV HASZNÁLATA
FÜST MILÁN ÉS KARINTHY FRIGYES KÖLTŐI NYELVÉBEN

Búky László

O. Füst Milán költeményeiről szólva a kritika korán jelezte, hogy e líra "Minden eleme önmagát jelenti, de szinte fulladozik a más természetű jelentéstől is, amit erőnek erejével tudunkra akarna adni" (NÉMETH ANDOR, A szélén behajtvá. Válogatott írások. Budapest, é. n.; Füst Milán költeményeiről, 242). Ezeknek a jelentéseknek a feltárására és általában a Füst Milán-i líra tüzetes elemzésének szükségességére KARDOS LÁSZLÓ így mutatott rá: "Füst maga mondja verseiről, hogy azok »nem könnyen érthető versek«. Mégis, az irodalomtudomány nem mondhat le a módszeres, makacs, olykor talán méltatlanul gépiesnek és laposnak is tetsző átvilágítás műveletéről" (Vázlatok, esszék, kritikák. H. n. [Budapest], 1959. A hetvenéves költő, 333). Az effajta átvilágítás egészében még várat magára, jól lehet számos eredmény született (így például: BORI IMRE, Az avantgarde apostolai. A magyar irodalmi avantgarde III. Füst Milán és Kassák Lajos. Újvidék, 1971.; BÁNYAI JÁNOS: A szó-ihlet versszervező szerepe. Új Symposion IX [1973.], 888-93; RÁBA GYÖRGY: Füst Milán lírája, mint az Ezeregyéjszaka utóhangja. Jelenkor XXI [1978.], 726-34; SOMLYÓ GYÖRGY: Előszó. In: Füst Milán válogatott versei. H. n. [Budapest], 1979., 5-28). A jelen tanulmány azzal kívánja elősegíteni a Füst Milán-i líra mind tökéletesebb megértését (és értékelését), hogy számba veszi a költő nyelvének egyik kulcsszavát, a szív főnevet, bemutatja a szó használatát esetleges kapcsolataival együtt — bizonyos kitekintéssel a korabeli költői nyelvre.

¹ Füst Milán, Látomás és indulat a művészetben. Budapest, 1980.³
263

A *szív* szó használatának bemutatása a stilisztika szempontjait tartja szem előtt, főképpen a szó szerepét a képalakításban (vö. Benkő László, Az írói szótár. Budapest, 1979., 206-17).

A szövegforrások a következők: Füst Milán, Összes versei. Budapest, 1969. (FMÖV.); Füst Milán, Napló I-II. Budapest, 1976. (N. I és N. II); Nyugat (Ny.); Karinthy Frigyes, Összegyűjtött művei. Nem mondhatom el senkinek. Versek. Budapest, 1977. (KFv.)

1.1. A *szív* főnév az ÉrtSz. VI, 308-10 helyén felsorolt jelentések alapján a következő csoportokban fordul elő Füst Milán költői nyelvében.

"1. <Az emberi és állati testben, rendsz[erint] a mellkasban> izmos falú, tömlőszerű szerv, mely összehúzódása és kitágulása révén a vérnek a szervezetben való áramlását biztosítja." (*szív* 'i')

1.1.1. Eredeti, költői metaforát, szóképet (l. Szathmári I.: MStilv. 93) alkot Füst Milán a *szív* 'i'-gyel a következőkben.

/1/ A szellemek utcája ez!

S még néhány lépés benne s nemsokára vékonypénzű leszél
magad is

és régi, kipróbált *szíved* kutyáknak vettetik. (FMÖV. 13)

A *régi, kipróbált szív* jelzős szerkezetben a *szív* egy másik jelentése is érvényesül, ez az ÉrtSz.-ban az 5. jelentés: "Az érzelmi életében tekintett ember maga, ill[etve] az ilyen ember jelleme, egyénisége." Ez a jelentés azonban az /1/ utolsó sorában levő harmadik mondategységben (DEME LÁSZLÓ műszava, 1. MondsZsaj. 39 kk.), a predikatív szerkezetben metaforikusan érvényesül. A metaforikus jelleg levezethető, ha az író és olvasó tudatában meglevő közös előismeret figyelembe van véve. E szerint a közös előismeret szerint a jobbára (emberi) felhasználásra alkalmatlan vagy valamely okból olyannak vélt eledelt vagy annak alapanyagát szokás kutyáknak vetni, így: **valami kutyáknak vettetik* → **eledel kutyáknak vettetik* → "szíved ['szíved eledelként'] kutyáknak vettetik" (A közös előismeret fontosságára a szöveg kommunikatív hatékonysága szempontjából l. DEME LÁSZLÓ: A szöveg alaptermészettéről. In: Szathmári I. — Várkonyi I. [szerk.], A szövegtan az oktatásban és a kutatásban. A Kaposvári Tanítóképző Főiskola kiadványai, 2. Kaposvár, 1979. 60 kk.) — A metaforikusság mellett

a szenvedő ige, a *vettetik* archaikus—biblikus emelkedettségét kelt a maga szóhangulatával, ezt a remineszcencia is támogatja (vö. Máté 15, 26). — Az előbbi levezetésben kapott jelentés így épül be az eredeti szövegdarabba:

"rég, kipróbált" $\left\{ \begin{array}{l} \text{'érzelmi életed,} \\ \text{egyéniséged'} \\ \text{szíved} \\ \text{Y} \\ \text{[szíved]} \\ \text{'eledelként'} \end{array} \right\}$ kutyáknak vettetik"

A közös előismeret következtében a *szív* két jelentése között nemcsak azonosítás (Y) jött létre, hanem egyúttal annak minősítése is: a szóban forgó 'érzelmi életében tekintett ember maga' — vagyis a költői én — alkalmatlan vagy valamely okból olyan-
nak vélt másra — s így "kutyáknak vettetik". A *szíved kutyáknak vettetik* körülírás, jelentése 'meghalsz'; azonban így, önmagában jóval kevesebb információt közöl, másként mondva kisebb a hírértéke, mint a bemutatott azonosítás azaz metafora belső szemantikai viszonyainak. Igaz: a metafora beleszervül a körülírásba, de ez a beszerkesztettsége másodlagos, tehát saját stiláris értékét nem csökkenti, inkább növeli.

12/ S ha nem voltam egyéb itt, mint a bús mosoly, amelyet el-
viseltetek,
Vagy tán a vad, fájdalmas szó, amelyre megdobbant a *szív*
és felhorkant:
Hogy vaj' miféle fájdalom beszél magában így? (FMÖv. 50)

A **szív felhorkant* teljes alakú metafora a *megdobbant a szív* szerkezet révén egy köznyelvi átvitt értelmű használat részesévé is teszi az azonosítottat, de az igei azonosító nemcsak a metaforát eredményezi, hanem még a függő idézetet is (MMNyR. II, 361). Ennélfogva a *felhorkant* 'mondta; kiáltotta' jelentésű, míg egyébként "<Haragjában v[agy] más indulattól> hirtelen horkanó hangot hallat" (ÉrtSz. II, 654). A *megdobbant* "<Szív izgalomtól, örömtől> a szokásosnál erősebben, szinte hallhatóan kezd dobogni, v[agy] dobban egyet" (ÉrtSz. IV, 1011) jelentése mutatja, hogy a költő miért kapcsolhatta a *felhorkant* igével is össze a *szív* főnevet. Nemcsak amiatt, ami az <>-ben levő használatköri megszorításban közös — ti. mindkét cselekvés érzelmi, indulati indítékú —, hanem amiatt is, hogy mindkét ige mozzanatos jelle-

gú, de legfőképpen mindkét ige hangutánzó jellege miatt. A köznyelvi *megdobban a szív* kifejezés stílushatásának nagy mértékű erősítését éri el Füst Milán a metafora értékű *felhorkant* igével. — A szövegbe való beépülés tehát a következő:

"megdobbant a szív és $\left\{ \begin{array}{l} \text{felhorkant} \\ \text{'hirtelen hangot hallatott'} \\ \text{[felhorkant]} \\ \text{'mondta'} \end{array} \right\}$ } Hogy.."

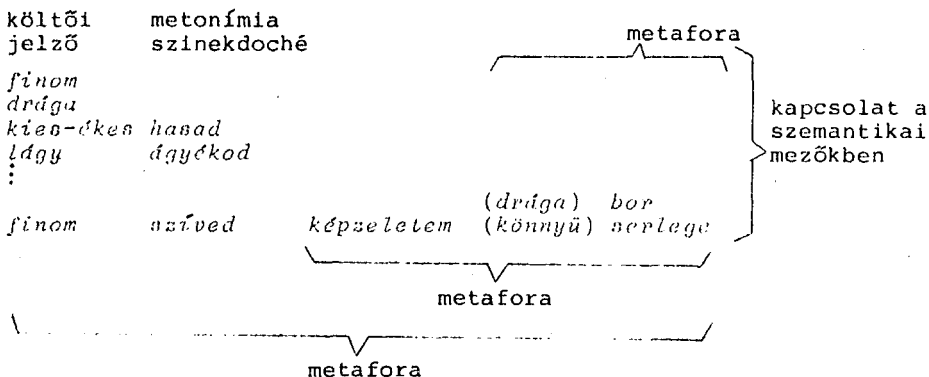
/3/ Ó játékos ujjaid, ó finom *szíved* képzeletem könnyű serlege,
Ó lány ágyéköd, álmatag vidék! (FMÖv. 121)

Korábbi változata:

/3a/ Ó játékos ujjaid, ó finom *szíved*: picinyke serleg..
(Ny. 1910. I, 158)

A funkcióbeli hasonlóságon alapuló teljes metafora hatásával — úgylehet — nem volt elégedett a költő. Valóban: az első fogalmazásban a *finom szíved: picinyke serleg* meglehetősen nyilvánvaló okból van azonosítva, a szív is, a serleg is folyadékot tartalmaz, még ha oly különbözőket is. A voltaképp szinonim jelzők — *finom, picinyke*; vö. SzinSz.: *apró, finom, picí* — nem ennek a funkcióbeli azonosságnak az érzékeltetésére, hanem a versben dicséret nőre vonatkozik (ugyanígy: *játékos ujjaid; lány ágyéköd*). Mivel a *finom szíved: picinyke serleg* metaforában az azonosító minősítő jelzője, a *picinyke* nem ad újabb tartalmas képzet-társítású jegyet a szókép egészéhez sem, azért látszik a kép későbbi változata nagyobb stílusértékűnek. (A minősítő jelző fogalmára l. IMRE SAMU: A jelzők osztályozásának terminológiájához. MNy. LIV [1958.], 40.) A /3/ jelzetű szövegdarabban ugyanis a *serleg*, mint a *szív* azonosítója a *képzeletem könnyű serlege* genitivus qualitatisban (vö. Simonyi, Jelz. 152) is metafora (azaz: azonosító). Ennek a metaforának a stílushatását a *könnyű* jelző is gyarapítja, bizonyos párhuzamosság az idézett szövegrészletből is kitűnik: *finom : könnyű*. Ha a költemény (A nő dicsérete című) jelzőiből felsorakoztatunk néhányat, láthatni, bizonyos egységes szemlélet jegyében fogantak: *lány (ágyéköd), kies-ékes (hasad), finomult (anyag), ékes (bársonytok), drága (bor)* é. í. t. Ennek az egységes szemléletnek következménye egy — a versben a *serleg* szemantikai mezőjéhez társított — egyszerű alakú metafora:

"S ó drága bor, amelyből ittam én..", ez a szókép mintegy visszacsatolást teremt a /3/ metaforájához. Két okból is. Egyrészt igazolja a szív és a serleg funkcióbeli hasonlóságát; a drága bort tartalmazó serleg tehát nem egyszeri metaforaötletként, hanem a versen végigvonuló stilémaként értékelendő. A "nő drága bor teljes alakúra kiegészített metafora mutatja, hogy a /3/ szóban forgó metaforájában a szív 'nő'-t is jelent — mint rész—egész viszonyán alapuló szinekdoché, ez amúgyis nyilvánvaló persze a verscíméből meg a megénekelte nő leírásából (*játékos ujjaid, lány ágyé- kod stb.*). Másfelől — metonimikusan — a szív-hez köthető lelkiállapot, érzelem (itt: szerelem) is ki van fejezve (vö. ZLINSZKY ALADÁR: MNy. XXIV [1928.], 235). A szív '1' főnév lexikális jelentése tehát a metaforaalkotás, metonimikus átvitele pedig a megalkotott költői metafora szövegbe szerkesztettségének elősegítője. Ez a beszerkesztettség szemléltetve:

/4/ S a szív nagyon sunyít és füleli,
Hogy menni jelt ad-e már valami? (FMÖv. 141)

/4a/ S a szív sunyít, — megáll és füleli
Jelt ad-e, menni már valami? (Ny. 1920., 1125; N. I, 341)

Ezek a megszemélyesítést tartalmazó metaforák — a /4a/ változatban a szív megáll 'a szív járását, mozgását abbahagyva állni kezd' — egy általános (emberi vagy állati) viselkedés mozzanatait rögzítik. A /4a/ metaforasorozatában inkább állat — pl. kutya — viselkedésére ismerhet az olvasó, igaz, ehhez

sem a tágabb, sem a szűkebb szövegekörnyezet nem nyújt fogódzót, csak az olvasó és az író közös előismeretei. A metaforák igei azonosítóinak jelentését szemügyre véve sem látható más (*sunyít* 'hangot sem hallatva sunyin megbújik valahol' vö. ÉrtSz. V, 1295; *nyílik* 'erősen figyel valamire' vö. i. m. II, 966). Sőt: a versidőzet második sorában az eufémisztikus körülírás — *menni* tulajdonképpen 'meghalni' — némileg ellene is mond az állatra vonatkozó megszemélyesítés gondolatának. — Egy másik Füst Milán-vers azonban segíti az eligazodást:

/5/ Ó... láttad-e — a síromat
Ássák már valahol?

Figyelj *szív*... — nyílik a torok.... (N. I, 365)

Itt a *nyílik a torok* ugyancsak megszépítő körülírása a halál bekövetkeztének, amire a lírai én szívét figyelmezteti. S a *figyel* szinonimája a *fülel*-nek (SzinSz. 135)! "A szinonimák közti jelentésbeli különbségek általában valami többletben nyilvánulnak meg" — írja RUZSICZKY ÉVA A szinonimikai összefüggések kérdéséhez című tanulmányában (In: Rácz E. — Szathmári I. [szerk], Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Budapest, 1980. 211), s a *fülel* éppen efféle többletet mutat a *figyel*-hez képest: 'figyelmesen hallgat valamit', azaz: egyik érzékszervét különösen használva figyel. A közös előismeret alapján éppen ezt a figyelési módot tarthatjuk jellemzőnek az állatokra, például a kutyára. — Mindezek alapján a /4/-ben és az /5/-ben a *szív*-vel kapcsolatos metaforákat nem lehet egyértelműen antropomorf megszemélyesítéseknek tartani, hanem — és stílusértéküket ez a kettősség csak gyarapítja — inkább olyanoknak, amelyek állatra jellemző jegyek alapján alakultak. Az ilyenén viselkedésű lírai énről az olvasó jobban el tudja képzelni, miképpen vonakodik, *sunyít*, *ahelyett*, hogy menjen (ti. a halálba). Figyelemre méltó, hogy a nyelvtörténeti vizsgálatok szerint a *figyel* és a *fülel* egymás szóhasadás útján keletkezett párja, így azután külön szó jelöli a szemmel való vigyázás jelentésárnyalatát, külön szó az inkább füllel való észlelését (TESz. I, 907). "A szemmel való vigyázás jelentésárnyalata egyébként előfordul a *fülel* esetében is" — mondja a TESz., ám a hivatkozott példa — Nyr. III [1874.]

515: Bethleheemes ének, Ralovich Lajos közlése — "...Egyik szemem alszik, a másik meg fülel" inkább nyelvi humort keltő szándékból születhetett.

/6/ ..a *szíved* gólyaként múltak vizébe gázol. /N. I, 212/

Füst néhány soros — mint mondja — "játszi formán" megírt-verse (amelyikből ez az idézet való) Tóth Árpádhoz szól, őt említi a *szíved* szinekdochéval, amit a groteszk, képzavarba hajló metaforába épít:

"a <i>szíved</i> gólya	alapmetafora
[a gólya vizbe gázol]	közös előismeret
"szíved gólyaként múltak vizébe gázol"	teljes kép

(A *múltak vize* metafora külön elemzést igényelne, alighanem az emlékképeknek a tudatban való mozgása van benne a víz mozgásához társítva.)

/7/ S *szívem* a fájdalom legmélyebb ködébe merít el [ti. téged, mélyen alvó] (Ny. 1924. II, 606)

Későbbi kötetben: "Hisz úgy látlak máris ködön át, mely a fájdalomé, hogy elindúlsz | S még hűnyt szemekkel sose járt utakon."
(A mélyen alvó, FMÖv. 44.)

A *szívem* .. *merít el* metafora stílusértéke az azonosító vonatásának szerkezetes metaforájából következik. A *szív* szinekdoché szerepe járul hozzá a kép hatásához a metonimikus átvitelrel együtt, hasonlóképpen a /3/ példájához. — "V[ala]mibe merít: cseppfolyós v[agy] szemcsés anyagba beletesz v[ala]mit úgy, hogy az anyag ellepi" — írja az ÉrtSz. (IV, 1275). (*Elmerít* címszó vagy az ige *el* igekötős alakja nincs fölvéve.) Tehát a *szívem* .. *merít el* a *fájdalom legmélyebb köde* metafora értelmezésével lehet teljes. — S honnan a *fájdalom* .. *köde* genitivus qualitatis formájú kép? Eredetét jól mutatja a vers későbbi fogalmazványából idézett megfelelő hely; a lírai én lelki fájdalmában a versben megszólítottat — vö. HANKISS ELEMÉR, A népdaltól az abszurd drámáig. Budapest, 1969. Kihez szól a vers? 115-130 — ködön át látja. A látás ködössége a fájdalomtól könnyező szem következménye, ám erről az olvasónak is megvan az előismerete, így azután

az előismerete, így azután nem részleteződik. — A *legmélyebb köd* minőségjelzős szerkezet jelzőeltolással keletkezhetett: köznyelvi *mély fájdalom* (Értsz. IV, 1245) → **legmélyebb fájdalom* → **legmélyebb fájdalom köde* → *fájdalom legmélyebb köde*. Ez a jelzőeltolás azonban nem impresszionista vagy szimbolista vonása Füst Milán stílusának (vö. LOVAS RÓZSA, A magyar impresszionista költészet stílusformái. MNYTK. LVII [1944.], 31 kk.; J. SOLTÉSZ KATALIN, Babits Mihály költői nyelve. Budapest, 1965. 225, 315-6; Szabó Zoltán [szerk.], Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Bukarest, 1976.), nem is csak szemantikai—szintaktikai összeférhetetlenségből fakadó stilisztikum (vö. TÜRÖK GÁBOR, Lírai igefüggvények stilisztikája. ItF. 85. sz. [1974.], 107-8), hanem egyfelől elkerülése egy köznyelvi kifejezésnek, ami, lát-tuk, a *mély fájdalom*, másfelől annak a Füst Milán-i költői nyelvben meglevő sajátosságnak a példája, amely a *mély* melléknevet (és főnevet úgyszintén) a képalkotásban a dolgok, jelenségek lényegének megrajzolásához, kifejezéséhez használja. Például: "Oh Vladimir Iljics, vajjon lehet-e segíteni az emberi lényen? Hiába idézlek, — | Tavasszal még *mélyebb* a borúlat s az éjszaka *mélyebb* | És nincs felelet e világ völgyeiben." (A jelenés. FMÖv. 20) — ".. A folyót kérlelik, hogy adná nyugtát annak, aki most is nyugtalan talán, | Még ott a *mély* halálban is..." (Részlet az "Aggok a lakodalmon" című verses színdarabból. FMÖv. 99) — "ó minden szédületek *mélye*: régen várt magány! (Epilógus. FMÖv. 150) — ".. — Vagy a jó Megváltó figyelni tán? valahol a lét *mélyén*, | Vajjon hova ered a nyáj? — "([Cím nélkül] N. II, 242).

/8/ S a *szívem* is bucsút int. S akár a múltakért, úgy zokog
 érted,
Máris felmérné, ami neki voltál — s úgy vezetne kezeden
Remegő szeretettel.. (FMÖv. 44)

Jóllehet egész sorozat eredeti, költői metaforát tartalmaz ez az idézet (*szívem bucsút int*, **szívem zokog*; **szívem felmérné*, **szívem vezetne*), mégis nem annyira a *szív* '1' megszemélyesítései, hanem inkább a 'költői én' metonimikus(—szidekdochés) átvitele jelenti az alapvető stílushatást. Ez az átvitel ugyanis részben a

költői én érzelmi állapotát eleve érzékelteti, minthogy — látható volt a /3/ példáján már — a *szív*-hez általában az érzelmek kapcsolódnak, másrészt a költői én cselekvését, viselkedését az érzelmekből fakadóknak tünteti föl. A metafora- és metoníma-alkotás jelen összeforrottsága is arra figyelmeztet, korántsem meggyőző az a vélekedés, amely szerint a realista irodalom "a metonimikus elvvel áll belső kapcsolatban" (ROMAN JAKOBSON, Hang—Jel—Vers. Budapest, 1969. Nyelvészet és poétika, 251). Több vizsgálat mutatott rá, hogy a metonímia és a szinekdoché általában fontos stiláris eleme lehet a költői nyelvnek (így: KIRÁLY ISTVÁN, Ady Endre I-II. Budapest, 1970. I, 191-2; passim), hogy a metaforának minősíthető szókép belső szerkezetének tüzetes feltárásakor metonímiának tartható (így: TÖRÖK GÁBOR i. m. 105, 60 j.). Az pedig, hogy valamely stiláris elem az irodalmi és költői szövegműben milyen szerepű, nem elvszerű kérdés, hanem annak a kérdése, betölti-e az illető stiláris elem azt a funkciót, amelyre az adott szövegmű egésze hivatott, lévén az "nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének, olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy az adott helyzetben, a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva, a teljesség és lezártság érzetét is felkeltse" (DEME LÁSZLÓ i. m. 64). — A /8/ jelzetű szövegdarabban a *szív* '1' metonímiás felhasználásának az a funkciója, mint kitűnt, hogy a *bucsút int, nokog, felmér* és *vezet* cselekvéseket érzelmi indítékból eredőknek tüntesse fel. Ezáltal a metonímia mint stíluselem nemcsak önmagában, hanem szöveggörnyezetében (és szöveggörnyezetére) is hat, s e tulajdonsága talán megfelel annak a konstruktivista takarékosági elvnek, amelyet SZABÓ ZOLTÁN a tárgyias-intellektuális stílusirányzat jegyeként körvonalazott (Nyr. CIV [1980.], 310). Ezt megemlíteni azért érdemes, mert SZABÓ ZOLTÁN e stílusirányzat korai képviselői között említi Füst Milánt (i. h. 301 és 303).

/9/ ..két part között
Imbolyogva szédülsz a semmiség felé
S hogy jajod is elhagy téged, elröppen ajkadról,
S külön ver a *szíve*, apró szív, mint a hűtlen madaré...
(N. II, 142; sajtóhibával: *elnöppen*)

/10/ ..ver a *szíve*, apró szív, mint a hűtlen madaré... (I. h.)

A *jaj* főnév köré épült megszemélyesítések közé tartozik a *†jajod szíve* alapmetafora. A *jajod* ['keserves, fájdalmas, bánatos felkiáltásod'] *is elhagy* az azonosító ige *téged* vonzata révén fogható föl metaforának (s azon belül megszemélyesítésnek). A *jajod is .. elröppen* ajkadról szerkezet legfeljebb a *jaj* szépirodalmi stílusban használatos jellegétől (vö. ÉrtSz. III, 595) lehetne stílushatás hordozója, ha a következő sor nem utalna vissza az *elröppen* igére. A visszautalás — a közös előismeretek függvényében — arra vonatkozik, hogy a madár szokott valahonnan úgy elröppenni, mint a jajszó az ajkáról. A madárról ugyan mást mond el a költő, annak csupán minősítő jelzője, a *hűtlen* utal arra, hogy valahonnan — talán eddigi gondozójától, táplálójától — elröppül: "elhagy téged". A visszautalást az *elröppen* ige átvitt jelentése teszi lehetővé: "<Hang, szó> hirtelen elhangzik" (ÉrtSz. II, 293), ámbár átvitelre a szótár nem utal. (E kérdésre l. LENGYEL LAJOS: "Átvitt" vagy "képes" jelentés? In: Országh László [szerk.], Szótártani tanulmányok. Budapest, 1966. 161 kk.) Az alapjelentés az idézett helyen: "<Repülni tudó élőlény> hirtelen és könnyedén szárnyrakelve elrepül", s ez vonatkozik a hasonlatban említett madárra, ennél fogva azonosság teremődik az elreppenő *jaj* és a *madár* között (ez egy *†jajod madár* alapmetaforát ad), amit az az előismeret is befolyások, amely szerint az érzelmek — itt: a hűtlenség — a szívhez kapcsolódnak. S a /9/ jelzetű helyen éppen a *szív*-vel alkotott (alap)metafora az, amelyik a legszemléletesebb az ottani megszemélyesítések között. — A metaforák beszerkesztettsége a kontextusba a következő:

a *játk* szintaktikai okból (is) megszemélyesítés. (Megjegyzendő: van még egy átvitt és a költői nyelvhasználatra jellemzőnek tartott jelentése a *fáj* igének az ÉrtSz.-ban: "Fájdalmas, kínos v[ala]ki, v[ala]mi számára", s a példák: *Az ember fáj a földnek.* — *Az élet fáj csak, már nem fáj soká.* Ez utóbbi példamondatban azonban — legalábbis az idézett mondategész alapján — korántsem hasonló a *fáj* jelentése az előbbi példamondatban levőéhez sem szintaktikai, sem szemantikai tekintetben.)

- /15/ ..Hős, *szívem* szakad, ki látom drága homlokod a síró
templomi kincsek
Ódon fénye mögül.. (FMÖv. 121)
- /16/ Hogy itt élt egykor Henrikem, a király, itt vérzett a
szíve,
Ki tanúsítja? (FMÖv. 46)
- /17/ Az úton mendegél és egyre jobban
— Hogy erről álmodik, — a *szíve* dobban:
Ha nem üldöznéd többé a vér szaga... (FMÖv. 129)

A fentiben is köznyelvi átvitelekre ismerhetünk. A /15/ példájában legfeljebb a vonzat hiánya következtében érezhető a köznyelvinél erősebb stílusérték, vö. *majd a szíve szakad beléd* (ÉrtSz. VI, 31). A /17/-ben levő *szíve dobban* szerkezetben szintén köznyelvi az átvitel, a *dobban*: "<szív, rendsz[erint] v[ala]mely érzelem hatására> hirtelen egyet üt, ver" (ÉrtSz. I, 1036) jelentését ugyan nem jelzi átvitt értelműnek a szótár e hangutánzó szó efféle használatakor. — A /2/ jelzetes szövegszerkezetben látható volt: a költő egy másik igével hoz létre metaforát, hogy a *megdobbán* stílushatását erősítse, — a jelen szövegrészletben pedig a *szíve dobban* ugyancsak függő idézet bevezetője, ennél fogva 'a szíve mondja' jelentésű. A *szív*-re vonatkozóan mindez metonimikus értelmezést kínál: 'a lelke, a tudata'. — Nem hagyható figyelmen kívül az a köznyelvi, rendszerint átvitt értelmű jelentés, amit a *szív* most vizsgált jelentésének részletezésekor az ÉrtSz. így határoz meg: "nagyot *dobban* v[agy] *megdobbán* a *szíve*: <nem várt, hirtelen kellemes lelki élmény hatására> egyszerre nagy boldogság, remény tölti el". Ez a jelentés behelyettesíthető a /17/ vizsgált helyére,

ugyanis a versben — A kalandor — arról álmodik, reménykedik:
"Ha nem üldözné többé a vér szaga... | Ha szél volna, a holdme-
zőkbe' hálna... | S ha ő volna az örök éjszaka: | Az emberszívek-
ben tanyázna..." — Összefoglalva a jelentésviszonyokat, megál-
lapítható, a *szív* '1' háromféle viszonylatba tartozik, ezeket
mind köznyelvi átviteleknek tarthatjuk, mégis szövegbe szerkesz-
tetttségük (azaz: beszerkesztetttségük) megvalósítja azt a sajátos
feszültséget, amelyik a metaforás azonosításban szereplő két
nyelvi tényező között keletkezni szokott. — A beszerkesztett-
ség:

köznyelvi metafora

"a szíve dobban { 'mondja'
'remény tölti el' } : | Ha nem üldözné..."
körülfíró, köznyelvi metafora

A /16/ jelzetes szövegrészletben szintén köznyelvi az át-
vitel, amelyet az ÉrtSz. választékosnak ítél a *vérzik* ige ilyen-
féle használatakor. Jelentése: "nagy bánata, lelki fájdalma van"
(i. m. VII, 359)..

/18/ A *szív* megállt... (FMÖv. 165)

/19/ Ó végső koppanás a *szíven*: végső döbbenet: halál! (FMÖv. 150)

/19a/ Ó végső koppanás a *szíven*, végső döbbenet: halál!
(Ny. 1913. II, 105)

Ezekben az előfordulásokban a *szív* '1' főnév körülíró me-
taforákba szervül. A /18/-ban levőre l. ÉrtSz. i. h. — A /19/-
ben a *végső koppanás a szíven* szerkezetes állítmányi tömb (l.
DEME LÁSZLÓ, MondszSaj. 58 kk.) volna a körülíró metafora (a
végső döbbenet [a szíven] ugyanúgy), s az egyszer kitett alany,
a *halál* a körülírás(ok) megfejtése, magyarázata. Ezt az értelme-
zést látszik jelezni a vers első megjelenésének központozása, a
Nyugatban ugyanis az első mondategységet vessző választja el a
másodiktól: /19a/, s a két mondategység utáni közös alany elé
kerül csupán a kettőspont. (A körülíró metaforához l. SZATHMÁRI:
MStilv. 118; a metafora rejtvényjellegéhez: JU. I. LEVIN: Az
orosz metafora struktúrája. In: Hankiss Elemér [szerk.], Struktu-

ralizmus I-II. H. n., é. n: [Budapest, 1971.] 174 kk.)

/20/ Szív voltam, tört szív, emberek! (FMÖv. 50)

/20a/ Szív voltam, tört szív, annyi az egész! (Ny. 1928. I. 2;
ugyanfgy N. II, 152)

/21/ ..mintha nem értene
Szivem megtört, öreg szívónek bánatához.. (FMÖv. 162)

/22/ Tört szívvel, melyből fájdalom csordúl,
Lejti táncát a szél s közben búskomor... (FMÖv. 145;
Ny. 1910. I. 821: csordúl.)

/23/ .. | Oh akkor felmutatom majd Előttem tört szívem...
(FMÖv. 127)

Az ezekben a példákban meglevő *tört szív* minőségjelzős szerkezet a *tört* melléknév "(*dtv, költ*) <A közdelmektől, fáj-dalmaktól, csalódástól> kimerült, megtört, összetört" (ÉrtSz. VI, 787) jelentése alapján köznyelvi metaforának tekinthető. Mégis a /22/-ben a *tört* nem átvitt jelentése is szerephez jut, *tört* melléknévet az ÉrtSz. nem definiál ugyan, de a *tör* ige jelentése alapján — "<Merev, szilárd testet> [...] két v[agy] több részre választ; eltör, összetör" (ÉrtSz. VI, 775) — értelmezhetjük (vö. *tört*: SzinSz. 402). Így a /22/ jelzetű szövegrész vizsgált teljes képe így származtatható:

^h tört /~ törött/ edényből folyadék	csordul
^h tört /~ törött/ szívből vér	csordul
^h tört /~ törött/ szívből fájdalom	csordul
^h Tört /~ törött/ szívvel, melyből fájdalom csordul.."	

A *szív '1'* metonimikus használata nyújtott alapot ehhez a képépítkezéshez, éppúgy, mint az 1.1.1. részben a /3/ és /8/ jelzetes szövegdarabokban. A szokatlan legfeljebb az ebben a mostani képben, hogy nemcsak annak a testrésznek a neve említődik, amelyhez illető lelkiállapot kötődik, hanem maga a lelkiállapot, a fájdalom is. Ezáltal a teljes alakú metonímiával átszőtt kép újabb, a nyelvi elemekben rejlő hatáskeltő mozzanattal gazdagodik. — A teljes alakú metonímia ritkábban fordul elő, s akkor sem feltétlenül stíléma értékű, vö. KEMÉNY GÁBOR, Krúdy képalkotása. NytudÉrt. 86. sz. [1974.], 25. — Egyébként még megjegyzendő a /20/—/23/ jelzetű előfordulásokhoz, hogy a *tört szív* a

boldogtalanság meglehetősen konvencionális jelképe.

- /24/ .. | Vak csillag a reménység, mely egyre közelít,
Egy tar szikla mögül közelít és egyre növekedvén
Szétpattan fájó *szíved* előtt! (FMÖv. 147; Ny. 1912. I.
1010: *szíved*)
- /25/ Az édes és végtelen tengeren,
..
didergő *szívet* ahol napsütés melenget.. (FMÖv. 110)
- /26/ Mindezt nézem, látom most tisztultan,
Remegő *szívvel* és elfáradtan ülvén
Ennen sírom dombján... (Ny. 1909. II. 299)
- /27/ Mindezt látom én és már elcsitultan:
Elbágyadt *szívvel* s elfáradtan ülvén
Ennen sírom dombján. (FMÖv. 166)
- /28/ ..S vegye át gyengéd testét, elbágyadt *szívét* az alvó
végtelen! (FMÖv. 150; Ny. 1913. II, 105: *szívét*)
- /29/ Lugasokkal s lehajló lombbal
Nem hűsítik elfáradt *szívem* | .. (I. I, 216)
- /30/ Hirdesd:
Elfáradt *szívét* ezentúl pihenteti, ója,
Csendet akar most már az öreg óra. (FMÖv. 88)
- /31/ Megmondhatom: elaggott ember ő,
A *szíve* fáradt már.. (FMÖv. 90)
- /32/ A csend megejt: á r a d o z ó [sic!] *szívvel*
Nehezebben vágok át a nagy homályon | .. (Ny. 1909. I, 84)
Az ezeknél a *szív* '1' előfordulásoknál meglevő jelzők ér-
zelmi—hangulati szinonimasorba állíthatók (l. SZATHMÁRI: MStilv.
135-6): *remegő* /26/ — *didergő* /25/ — *elbágyadt* /27/, /28/ —
elfáradt /29/, /30/ — *fájó* /24/. (A *fáradt* melléknév a /31/
jelzetű szövegrészben névszói állítmányként is megvan az egyik
mondategységben.) A lehangoltság, fáradtság, a század elejére
jellemző spleen hangulat stílusjegyének könyvelhetők el ezek a
jelzők. Ugyanehhez a szinonimasorhoz tartozó jelzők más részét
l. a *szív* '3'-nál a 2.1.2. részben. — Az is számon tartandó
észrevétel, hogy e jelzőkkel szemben — Füst Milán teljes köl-
tői nyelvében — az érzelmeket állandóan metonimikusan kifeje-
ző—szemléltető *szív* '1' főnév mellett jelzőként csupán egy mu-

tatkozik olyan, amelyik pozitív fe tői erejű: *dradozó* /32/. Ez a szó — amint a szövegközlésből is látszik — ritkított szedésű a Nyugatban Füst elsőként közölt versében, a Szétforgácsolt erők címűben. E melléknévi igenév szemantikai rokonságáról az *drad* ige kapcsán még lesz megfigyelni valónk.

A jelzők egységes szemléletből fakadó megválogatása mellett a *szív* '1' használata e csoportban is változatosabb. Így megvan alapjelentésében: a /20/-ban és egy óráról írt allegóriában a /30/-ban; megvan rész—egész viszonyán alapuló szinekdochéként '(költői) én; ember' jelentésben: /24/, /25/. — A /32/ jelzetű *szív* metonímiának az irodalmi nyelvben használatosnak, régiesnek továbbá átvitt értelműnek minősített *dradozik* ige jelen idejű melléknévi igenevéből alakult a jelzője (vö. ÉrtSz. I, 239). Jelentése: 'érzelmet sugárzó'. Ez a szívből származó érzelem, mint képmotívum, jellemzi Füst Milánt. Ide vonva a szemantikai mezőkapcsolatból való rokon jelentésű igét, a *fakad*-ot is, a következő példák mutatkoznak: "..dradni fog | Szívemből éneke.." (2.1.2. részben /7/ jelzet); "..Szívemből mégis, ismét édes csend fakadt.." (3.1.6.2. részben /10/ jelzet); "..s innen a fekete fény, mely szívemből szüntelen drad.." (2.1.2. részben /8/ jelzet).

/33/ S mint ki régen hordja már *szívében* a halált.. (FMÖv. 26)

/34/ Te adtad.. | az én *szívembe* gyermekkorom óta a halált.
(N. I, 389)

A /33/ jelzetű szövegdarabban a köznyelvi *valamiben hord valamit* → *magában hord valamit* (vö. ÉrtSz. III, 336: *hord*) → "régen hordja már szívében a halált" levezetéséből láthatni: a *szívében* a *hord* határozói vonzataként metonimikus az ugyancsak metonímia *haldl* mellett, amely a *hord* tárgyi vonzata. — A *szívében hordja* a halált terjengősebb, mint a /34/ tömörített formája, **szívembe adtad a haldlt* (→ **szívemben [van] a haldl*), bár ez a kifejezés és motívum sem eredeti. Él vele például József Attila: "Felnöttem már. Szaporodik fogamban | az idegen anyag, | mint *szívemben a haldl*" (idézi: ÉrtSz. VI, 309).

/35/ .. | és látom magamat, egy ifjut gondokkal teli...
Oh tépi ki hát *szívemet* és add neki. (FMÖv. 75)

/36/ Nézd, így elhagyottan a *szívemet* kitépem s a tenyeremre
elébe teszem... (Ny. 1909. I, 416)

Mindkét példa a *valakit* vagy *valamit kivasztt, kitép a szív-*
véből köznyelvi kifejezés átalakítása. A *szív 'l'* metonímiát fő-
leg a /36/-ban az alapjelentésben is érti a költő, ámbár a *tenye-*
remre elébe teszem szerkezet szintén átvitt értelmű szókapcsolat-
ból származtatható (*tenyerén hord vkit/umit*). Mindenesetre némi
naturalista színezetet kelt a /36/ ilyen megfogalmazása.

/37/ Álomba búrkolóznék szívesen
De szél zilálja álmaim javát,
S a dal zaklatja *szívem*..... [sic!] (N. II, 142)

Ebben a versrészletben a *szívem* metonímia, s a *zaklatja* igei
állítmánnyal alkot szerkezetes tárgyat, — az egész szintagma
metafora, minthogy a *zaklat* a szépirodalmi stílusban "*<Lelki*
tartalom, képzeleti dolog> nyugtalanít, gyötör *v[ala]kit*"
(ÉrtSz. VII, 571) jelentésű. A mondategység alanya, a *dal* jelen-
tésében éppen megfelel a *zaklat* ige <>-ben lévő használatkörü meg-
szorításának.

/38/ Repülj tehát, — én hű és bízó szívvel elbocsátlak!
Dagassza *szíved* és vitorlád új szél — s ne késlekedj!
(Ny. 1921. I, 513)

Az Egy öreg emberhez! címzett versben az idézett rész előtt
a címben megszólítottak "*..menni kell! — ..Ha a bölcs természet*
bevégi művét.." — vagyis többszörös körülírással mondja el a
költő, hogy a megszólítottak meg kell halnia. Ugyanilyen értelmű
a /38/-ban a "Repülj tehát", ami már mintha arra utalna, hogy meg-
történt a halál, s a lélek repül. S ezekre a pillanatokra vonat-
kozik a *Dagassza a szíved és vitorlád új szél* mondategység meta-
forája. Ebben a metaforában bizonyonnyal a *boldogság d a g a s s z t -*
j a a szívét (ÉrtSz. I, 959) állandósult szókapcsolat részle-
ges átalakítását kell látni (talán nem függetlenül a *dagad a szíve*
a boldogságtól/örömtől-féle szerkezettől). Ami a boldogságot il-
leti, Füst Milán költészetében a halállal kapcsolatban nem vélet-
len az emlegetése, hiszen a költő fölfogásában a lét igazi meg-

valósulása az "elmúlás". A most említett verse végén is így szól a halál küszöbén állóhoz: "Fürössze lelked boldoggá a tisztaság reménye | Mit lány ölén kínál a végtelen!"; a /38/ *szív-me-*taforája tehát arra vonatkozik, hogy az — e versben is említett — elmúlásba menő ember örülhet, boldog lehet — azaz dagaszthatja szívét az öröm, a boldogság. A *Dagassza.. vitorlád új szél* kép kérdése nehezebb. Megjelenése látszólag ellentmond az egységes szemléletben fogant stílusalakításnak, hiszen a költeményben nincs semmilyen utalás vagy hasonló motívum. Egyedül a *repülj-höz*, annak jelentésmezőjéhez kapcsolható a *szél*, amely azután a vitorlát (meg persze a *szív-et* is) dagasztja. Az egész kép indítéka leginkább arra a Füst Milán-i jellegzetességre vezethető vissza, amelyik következtében az ő "verseiből annyiszor csap felénk a középkor hangulata .. Füstnél a középkor nem történelmi maskarádé, hanem valóságyszerelmének tárgyilagossított áttétele" (NÉMETH ANDOR i. m. 243). Mármost a középkor utazási lehetőségei között a lehető legbizonytalanabb kimenetelű a tengeri hajózás volt, a vitorlás hajó a messzeség ismeretlenségébe vitt — akárcsak a halál. Ez az a közös előismeretben gyökerező "domináns tudati tartalék" (HADROVICS LÁSZLÓ, A funkcionális magyar mondattan alapjai. Budapest, 1969. 51), amelynek alapján a vitorla szinekdoché megjelenhetett a versben. A *vitorla* szó itt ugyan szinekdoché, hiszen voltaképpen *hajó* helyett áll, mégsem a BALLY által kifejtett és sokszor emlegetett vitorla szinekdoché-használatról van szó (CH. BALLY, *Traité de stylistique française*². Heidelberg-Paris. I, 188-9), hanem szimbólumról. Természetesen nem szükséges a vitorla szimbólumhoz mindenképpen az a fajta középkor-felidézés, amelyet Füst Milántól ismerhet az olvasó. A *hajó* szimbólum például az antikvitásban gyökerezik, de anélkül is megjelenhet, hogy arra utalás történnék. Így Ady Endre versében: "Ne félj, *hajóm*, rajtad a Holnap hőse, | Röhögjenek a részeg evezősre, | Repülj *hajóm*, | Ne félj, *hajóm*: rajtad a Holnap hőse" (Új vizeken járok).

1.1.3. A *szív '1'* Füst Milán költői nyelvének képkalkotásában nem vesz részt a következő előfordulásakor.

/39/ ..hallgassa ennen *szíve* dobbanásait! (FMÖv. 157)

Az /l/ jelezetes idézetben **a szív konc* metafora keveredik a *koncot dob* 'lekenyerezi, hogy elhallgattassa' állandósult szókapcsolattal, a költeményből — Prológus egy cirkusz-filmhez — majd kitűnik, hogy a prológust mondó Bohóc valóban az utóbbira gondol, hiszen "Nagy selyem-szívet rángat ki a blúzából" és — reklámként — "Szétszórja a nagy szív tartalmát, a papír-szíveket". Mégis a *Dobjunk koncot nekik, — frissen kitépett szívet!* mondategységben a *szívet* tárgy szerkezetes minőségjelzője (*frissen kitépett*) a *konc* alapjelentését idézi vissza: 'kutyának dobott hús/csont' (vö. ÉrtSz. IV, 298; TESz. II, 545). A *Most nem dobok húst a szívből* kijelentés a költői én kutyaként megjelenő árnyékának — a versben tulajdonképpen másik énjének — szól, a *szívből* partitívusi eredethatározó a *húst* tárgyban megnevezett dolog származására utal. Tehát egy **a szív (kutyának dobható) hús* alapmetaforával számolhatunk. Mind az /l/, mind pedig a /2/ jelzetű Karinthy szövegdarabokban figyelembe kell venni a *szív* 'érzelmi élet; egyéniség' jelentését, mert ennek következtében a két metafora további jelentéselemekkel gazdagodik. Az /l/-ben a Bohóc képviselte költői én 'érzelmi élete; egyénisége' mindössze annyi az őt hallgató közönség számára, mint kutyáknak a *konc*, a /2/-ben a kutya képében megjelenő költői én "árnyéka" még arra sem érdemes, hogy részeltessék az igazi én 'érzelmi életé'-ben. — A /3/ jelzetes helyen szintén hozzáadódik a *szív* 'l' alapjelentéséhez az előzőekben mondott jelentés. A magyarázó metaforák sorozatában az *en örvény egy göresbeszorult szív* csak egy a több rész—egész viszonyon alapuló szókép közül, amelyek a *borda*, *nyakszirt*, *sípcsont* szinekdochékkal nevezik meg az embert. Közöttük van a *szív* helye is, Karinthy Frigyes egyéni helyesírású *göresbeszorult* jelzőjével az érzelmi élet 'szorongó' állapotára vonatkozik (vö.: *összeszorul a szíve; a szíve szorulása; szorult szív* köznyelvi állandósult szókapcsolatokkal). A *szív* 'l'-nek az *örvény*-nyel való metafora-kapcsolata, azonosítása az idézett sor előtti helyen levő "ez a szikla egy fájó nyakszirt" teljes alakú metafora *szikla* és az összetett szóban található *szirt* szava miatt is kiváltódhatott a jelentésmezők érintkezése révén. De az *örvény* önmagában is mintegy jelképe a pusztulásnak vagy a pusztulás

lehetőségének. (Füst Milán verseiben például az *örvény* szóval kapcsolatos szóképek nagyon fontosnak mutatkoznak a költői képalkotás rendszerében (I. BÜKY LÁSZLÓ: Egy szókép világa. Nyr. CV [1981.], 185-93). — A /4/-ben a *görcsbefutó szív* (s az ott található többi szinekdoché) magyarázatot kap: "Ez az én ami már nem lesz", s a magyarázatnak nem a bőségesen áradó Karinthy Frigyes-i líra bőbeszédűsége vagy dagályossága az oka, hanem az, hogy a filozofikus költeményben — Egy reggel dátum nélkül — a költő mintegy a teljes objektív valóság megszületését szándékozik rögzíteni: hosszú sorokon át képi megfogalmazásban meghatározva a valóság elemeit, amelyek közé tartozik természetesen az ember, "az én ami már nem lesz". —

A *szív '1'*-nek kétfelé van kapcsolata kiépítve az /5/-ben. Az egyik kapcsolat a szó 'érzelmi élet; egyéniség' jelentésű metonimikus átvitele folytán az *Isten balekje* — maga is metaforikus — azonosító értelmező jelzője. A teljes megszólításban — és ez a *szív '1'* másik kapcsolata — a mondategész logikai alanyát látva egy **szívem tánca* alapmetaforát tétélezhetünk. A *tánc tremoló* minőségjelzője, amely zenei műszó, mutatja, hogy nem egyszerűen a gyors szívdobogás körülírásáról van szó, hanem inkább a költői én zaklatott lelkiállapotának képi megjelenítéséről.

Egyéni, költői metaforát tartalmaz a /6/ jelzetű részlet, amelyik Karinthy Frigyes első Nyugatban megjelent verséből, a Hangversenyen címűből való. A költemény a költői én az előadó zongoraművész céljával azonosulva arra készül, hogy a hangverseny hallgatóságát, az embereket felrázza viszonylag közömbös (lelki) magatartásukból. Erre a nemes és nagy tetre úgy készül, mint egy vadászatra: "Az íj feszül: közelg a pillanat" — mondja. S ezzel még ekkor nem utal az emberekre, csak a következő képpel, amelyekben a halászat képzete jelentkezik:

**horgot dob a hideg tóba*
**horgot dob a { szív hideg szív nép hideg szívének } tavába*
"[a nép] szívének | Hideg tavába dobni horgomat"

A költő tudatában bizonyára a *hideg szív* köznyelvi szókapcsolat válthatta ki a fent vázolt képépítkezést (vagyis a levezetés

nem egyszersmind alkotáslélektani jellegű a jelen dolgozatban), s jelzőátvetéssel került a hideg minőségjelző a tó mellé, ahol viszont nem átvitt jelentésű, mint a köznyelvi szókapcsolatban volt, viszont a metaforát nagyobb stílushatásúvá teszi ezáltal, hogy az abban azonosított dolgok közötti különbséget úgy emeli ki, hogy egyúttal azonosságukat is hangsúlyozza. Maga az alapmetafora (**a szív tava*) funkcionális megalapozottságú: a tóban azonképpen vannak halak, ahogyan a szívben érzelmek, s valami-képpen mindkettőt onnan ki lehet venni, emelni. Ez a megalapozottság lehet oka annak, hogy a *hideg*, átvitt értelemben 'szenvedélytelen' (ÉrtSz. III, 247) melléknév nem állhat a *szívének* minőségjelzőjeként, azonban a *tó* minősítő jelzője gyanánt az egész metafora elvont—konkrét összetevőinek belső arányát a konkrét javára dönti el.

/7/ .. | Micsoda korallkincseket akartam felhozni harmatosan
A nyelvtenger mélyéből ahol a szó gyökeredzik
Hogy aki hallja hosszan bújja és zümmögje utána
Távolí távolí távolí tengerek bújó üzenetét
Mindez tovatűnt az emberi *szív* nem tengeri kagyló
S lassan elapad a dal amelyiknek nincs szövege|.. (113)

A *szív nem tengeri kagyló* metafora hosszas előkészítése az egységes szemlélet jegyében történt. A közös előismeretekre is alapozott a költő, a tenger mélyéből fölhozott csiga- és kagylóhéjakat a fülre szorítva bújó hangot hallani. A *nyelvtenger* metafora köré szerveződött allegorikus képsort zárja a szív-metafora. Érdeemes az utolsó két sort mondattanilag pontosan tagolni: *Mindez tovatűnt[.] az emberi szív nem tengeri kagyló[,]* *S [ezért] lassan elapad a dal[,]* *amelyiknek nincs szövege.* Vagyis az első mondategész — visszautalva az előzményekre — összefoglal és kijelent. A második mondategész első mondategysége tartalmazza a szív-metaforát mint előzményt, a következő mellérendelő tömb pedig a következményt, okozatot. (Az *s* kötőszó használatára következtető utótagú mellérendelő összetett mondatokban l. FARKAS VILMOS: MMNyR. II, 433.) Mindez arra is mutat, hogy a *szív* főnévvel alkotott metaforának a szövegműbe való beszerkesztettsége nemcsak grammatikai, hanem értelmi—logikai vonatkozásaival egyaránt a szókép stilisztikumának része.

/8/ .. | Ugye érted ugye hangod e hang ugye nem kell ez írást
Villámló szikrakövet lelkemnek szöni szonettbe
Zegzugosan ahogy pattan úgy kapja el könnyű *szíved* | .. (143)

Ebben az *elkap* köznyelvi átvitelre is épülő képben az *elkap* alapjelentéséhez tartozó egyik mellékjelentés is hat (Értsz. II, 195):

<i>könnyű</i>	{	<i>szíved</i> [alany]	}	{'hirtelen, megfogja'}	}	"Villámló szikrakövet lelkemnek"
		<i>szíved</i> [tárgy]		{'<érzelem> magával ragadja'}		<érzelem> = a lelkem villámló szikraköve

A központozás hiánya miatt az idézett szövegrész második sorával mondategész is végződhet, nemcsak mondategység. Az első esetben a harmadik sorban levő mondategészben a *szíved* alany, másként tárgy, a *szíved* szónak ez a nyelvtani homonimiája gazdagítja a teljes költői kép hatását (vö. RÁCZ ENDRE: A homonimák szépirodalmi előfordulásairól. In: Rácz E. — Szathmári I. [szerk.] i. m. 157-206). A *¹*szíved* [alany] *elkap valamit* mellé állítható *²*szíved* [tárgy] *elkapja* alapmetaforán túlmenően a *könnyű* mellékhev mint az alany és/vagy tárgy minőségjelzője szintén hatást keltő mozzanattal járul a képhez, lévén köznyelvi szinten is átvitt jelentésű: "vidám, gondoktól mentes <lelkiállapot, hangulat>" (Értsz. IV, 380). A *¹ alapmetaforában a *szív* '1' jelentése, a *² jelűben a metonimikus '5' jelentése hat, a tényleges szövegben egyidejűleg mind a kettő.

1.2.2. A köznyelvi metaforákból megújított illetve köznyelvi metaforák, szóképek a *szív* '1'-gyel Karinthy Frigyes költői nyelvében a következők.

/9/ ..néma és hideg homály borongott,
Hogy reszketett és sírt *szívem* belé.. (179)

/10/ ..mert íme, megint *szívembenyilallt* [sic!]
Az a kis fájás, mégis oly végtelen mély
Halálos kínpadnál élesebb és mélyebb.. (84)

/11/ .. | Ó hogy nyilal [sic!] most is kicsi fájással *szívembe*
az emlék.. (116)

A *szív* jelen előfordulásai megújított metaforáknak tarthatók. A /9/ jelzetűben a *reszket* és *sír* igék (mint azonosítók a metaforában) együttesen jelentenek a köznyelvi hatáshoz képest többletet: a *reszket* átvitt, ritka és költői használatú 'erős érzelem, izgalom hatja át' (Értsz. V, 1012), meg a *sír* 'mély fáj-

fájdalmat érez' és az átvitt 'mély fájdalmat tükröz' — például: *sír az arca, a szája, a szeme* — (ÉrtSz. V, 1211) jelentéseinek érvényesülése miatt. — A /10/ és különösen a /11/ példákban az "(átv) *szívbe nyilallik*: <v[ala]minek hallatára> hirtelen, hasító, éles, lelki fájdalmat érez" jelentés van a tényleges fájdalom érzetre (is) átvive.

/12/ .. | És a *szívem* most csendben zakatol.. (50)

/13/ .. | S kalapálni kezdett rendetlenül a *szívem*.. (99)

Ezek az előfordulások az egyén érzelmi állapotától függő szív működésének köznyelvi átvitelekkel való kifejezésére mutatnak. Ugyan az ÉrtSz. III, 710 helyén nem jelzi az átvitt értelmű jelentést a "*kalapál a szívbe*: erősen, gyorsultan ver" kifejezésnél, a *zakatol* értelmezésénél ellenben megvan ez a minősítés a *ritka* megjegyzéssel együtt: "<szív> vadul ver, erősen dobog" (ÉrtSz. VII, 571). Voltaképpen mindkét ige átvitt használatú, legfeljebb arról lehet szó, hogy a szív működésre vonatkozó igék értelmi szinonimasorába — l. SzinSz. 79: *dobog* — időről időre újabb fokozati szinonimák iktatódnak be. Így mai köznyelvünkben egy (*valami*) *felporgeti a szívét* szókapcsolat van születőben a *felporgeti a motort* analógiájára, s majd ebből alakul(hat) a mondott szinonimasor új tagja.

/14/, /15/ .. | Zsíros kis *szívökbe*, zsíros kis *szívökbe* [sic!]
A vér rohanjon, lüktetőn, vadúl. (166)

A /6/ jelzetű Karinthy-vers szövegrészlettel egy helyről való ez a két *szív 'l'* előfordulás. Az egyszerű szóismétlés az alaki erősítésnek, mint a kifejezés nyomatékosításának egy módja értékelendő. A *zsíros* (~ *zsiros*) szó már hangulatával a tunya, érzelmeiben sivár hangverseny-hallgatóságra utal (akikre korábban a versben a **szív hideg tava* alapmetafora vonatkozott). Ugyanakkor a *zsíros* (~ *zsiros*), *kis* minősítő jelzőkkel szerkezetes határozó valóságos belső helyviszonyt fejez ki a predikatív szerkezet (*A vér rohanjon*) függvényében. Így maga az állítmányi rész valóságos, az állítmányhoz szerkesztett illativusi rész pedig elvont, minthogy ez a *szív 'l'* metonímia jelentésére vonatkozik. A stílushatás egy része tehát a valóságos és elvont

grammatikai egyberántásából adódik.

/16/ .. | És nézi Budapest, Berlin, London és Páris,
Ahogy megtört *szívemből* fekete vér csorog — .. (61)

/17/ .. | Ha nem kell *szívemből* a vér és nem kell agyvelő
koponyámból
Hát akkor itt van üres koponyám s mellemből ez a görcsös
izom
Összelappanya mint a duda amiből kifújták a levegőt.. (75)

A Prológus egy cirkusz-filmhez című Karinthy-vers Bohóca azt panaszolja, hogy igaz érzelmeit csak látványként, produkcióként nézik — s boldogtalanságának jelképe a megtört szív. Ez a bohócprobléma mint alapgondolat a művészet számos ágában megtalálható. A kérdésre l. SZABOLCSI MIKLÓS, A clown mint a művész önarcképe. H. n., é. n. [Budapest, 1974.] Különösen: Cirkusz és hegedűs Karinthy Frigyesnél. 82-5. Egyébként a bohóc-képzet Füst Milán lírájában is fölbukkan: "Festett bohócnak érzem én magam, | Ki szemfényvesztő, szép csalfaságaimmal | Tétlenül lopom [az élet minden javát]" (Az "Aggok a lakodalmon" című verses tragédia prológusa, FMÖv. 156). Vö. a 6.1.3. résszel! — Karinthy a /16/ jelzetes idézetben a hagyományos képet kevésbé újítja föl, legfeljebb a szívből csorgó fekete vér — egyébként ugyancsak hagyományos — szimbolikájának ide kapcsolása említésre méltó. A *fekete* szó korántsem látszik Karinthy Frigyes költői nyelvében kulcsszónak, tüzetesebb vizsgálatáig még az a feltételezés is megengedhető talán, miszerint a színes film feltalálása előtt, 1914-ben a mozi tárgyú versben a vér valóban fekete—fehér filmélmény hatása következtében fekete. Füst Milán a szót kitüntetett módon használja, l. BÜKY LÁSZLÓ: Nyr. CI [1977.], 57-63. — Gondolati rokonság köti ide a /17/ *szív* előfordulásának képi környezetét. Ebben a *szívemből vér csorog* köznyelvi képes kifejezésnek mintegy fordított előjelű leképezését találhatja az olvasó: ".nem kell szívemből a vér.." Tulajdonképpen a *szíve vérét dldozza valamiért* állandóan szókapcsolatra megy vissza a költő:

valaki a szíve vérét dldozza valamiért

↓ *"nem kell szíve vérét dldoznia*

↓ *"nem kell szívéből a vért dldoznia*

↓ *"nem kell szívemből a vér"*

A /17/ abszolút főmondatában, mint egyik szerkezetes alany a szív '1' körülírása (*mellemből ez a görcsös izom*) a feltételes időhatározói mellékmondatban partitívusi eredethatározó *szívemből*-nek a hangulati metaforája. Ugyanis a biológiailag pontos értelmezés a *szíve vérét áldozza* állandó szókapcsolatra visszautalva — s ez tudati tartalékként nem elhanyagolható — annak választékos és magasztos hangulatát változtatja ellenkezőjére: hiszen a mellékmondatban levő szív-metonímia az érzelmekre vonatkozik. Mindez jól alátámasztja azt a megfigyelést, amely szerint: "Míg az aránytropusoknál arra kell ügyelni[,] honnan vannak azok véve, addig a synekdochénél és metonymiánál arra kell tekintettel lenni, hogy hol vannak alkalmazva; mert a synekdoché és a metonymia anyaga alig nyújt valami fontosat, hanem akkor már inkább azoknak alkalmazása, a mennyiben látható, minő alkalommal élt a költő egy kevésbé költői fogással ugyan, de a mely mégis csak költői. Mert a synekdoché és metonymia által a költő mindig kötve marad a tárgynál, midőn annak egyik vagy másik oldalát fogja föl.." (PECZ VILMOS: Aeschylus és Sophocles tropusainak rendszeres tárgyalása, különös tekintettel az aránytropusokra. NyK. XIV [1878.], 98).

- /18/ Megettört *szívemben*
Nincs szenvedély már, — megbékélt, kiholt. (12)
- /19/ .. | Krisztus törvényszéke elé rángatlak [gyalázatos kor],
 hívlak tetemére
Ennek a gúzsbakötött és megettört valaha isteni *szívnek*.. (131)
- /20/ .. | S én magam is ezt a sok szemet próbáltam gyűjteni egybe
Gyűjteni gyűjtőpontba felgyűjtani véle remegő *szíveket*.. (116)
- /21/ ..édeset és undokat álmodik vackán a tízéves férfigyerek
Paplan alá dugva fejét dobogó *szívvel* barna boszorkány
 combjairól.. (115)
- /22/ .. | (Szerencsére mindez nem történt hanem dobogó *szívvel*
 aludt).. (153)
- /23/ .. | Így hát titokban egyedül a kis kávémérésben
Függőnyt behuzva, szedted elő dobogó *szívvel*
A népszerű orvosi lapból kitépett cikket.. (81)

/24/ .. | Így vergődtem émelygős szívvel s szorongva dobogó
gyomorral.. (115)

A /18/ és a /19/ jelzetű versidézetekben a *megettört* melléknév átvitt értelmű: "[megettört személyre] jellemző, rá valló, vele kapcs[olatos] <hang, szem, szív>; megviselt, törődött, szomorú" (ÉrtSz. IV, 1195). Ugyanakkor a /19/ *megettört* szava a *megettört* múlt idejű melléknévi igenevének is felfogható, hiszen mint minőségjelzőnek a mellérendelt párja is igenév (*gúzsbakötött* [sic!]). Ez a nyelvtani homonímia egy hatást keltő mozzanattal gazdagítja a képet, amelyik a /18/-ban és a /19/-ben találhatókkal együtt a szív-metonímiára épül. — A /20/-ban a *remegő* jelzőre l. az 1.1.2. részben a /26/ jelzetet. A /21/, /22/, /23/ és /24/ előfordulások közül a legutóbbi érdemel nagyobb figyelmet, abban ugyanis a jelzőcsere következtében keletkezett *émelygős szívvel* metafora az *émelygős* melléknév szemantikai összefüggései miatt (*émelygős gyomor* → *émelygős étel* → *émelygős illat*) álszinesztéziának tartható. Messze vezetne a közvetlen szöveggörnyezet elemzése, mindenestre szó van *undor*-ról és szó van *velencei vadvizek lehelleté*-ről és *latrindk közelé*-ről — vagyis az *émelygős* szemantikai mezőkapcsolatairól. S ez az egységes szemlélet jegyében fogant szövegműre vall, s az egységes szemlélet mindenféle művészi értékű szövegmű alaptulajdonsága.

/25/ .. | Ugyanott a sebészet

A megrepedt *szíveknek*
Egy új tanszéket állít
és transplantációval
Pótolja a fájdalmas

/26/ *Szívet* kivéve onnan
S tesz egy követ helyébe.. (93)

A /25/ jelzetes előfordulásban a *megreped a szíve* valakinek 'megrázkódtatásba, lelki fájdalomba belehal' állandó szókapcsolat alapján (vö. ÉrtSz. IV, 1147) hozott létre Karinthy Frigyes metonimikus képet. Az első mondat egység állandó határozóját, vonatát akármilyen szemantikai mezőjű *-nak ~ -nek* ragos névszóval betöltve szemantikai összeférhetetlenség jön (vagy jöhet) létre:

"Egy új tanszéket állít" $\left\{ \begin{array}{l} \uparrow *a \text{ karácsonyfnak} \\ **\text{valamelyik tudomáynak} \\ \downarrow "A \text{ megrepedt szíveknek}" \end{array} \right.$

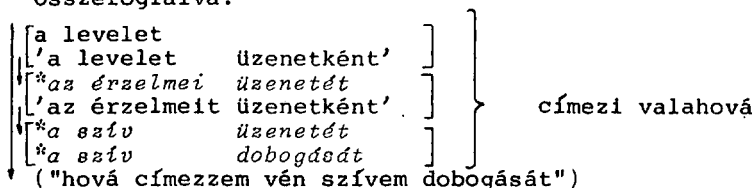
Ez a szemantikai összeférhetetlenség a költői szövegben olyan mértékű, amilyen még éppen stílusértéknek számítható. (Éppenséggel a levezetésben *-gal jelölt vonzat is lehetne valamely kontextus kohéziója — azaz értelmezésem szerint: egységes szemléletű megfogalmazása — révén stíléma. Vö. SZABÓ ZOLTÁN, A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai. Kolozsvár—Napoca, 1977. 188.) A stílusértékű szemantikai összeférhetetlenséget az állandó határozónak alárendelt *megrepedt* minőségjelző hozza létre, anélkül kevésbé volna olyan a szerkezet. A vers folytatása a *megrepedt szív*-nek megfelelő *fájdalmas szív* szerkezettel jól mutatja: az előbbi valóban a fentebb mondott állandó szókapcsolatra megy vissza (1. annak jelentésmeghatározásában: 'lelki fájdalomba belehal'), hiszen a *fájdalmas* jelentése ambivalens, testi, de — az ÉrtSz. II, 522 szerint mellékjelentésként — lelki fájdalomérzés kifejezésére is szolgál.

/27/ ..hová címezzem vén *szívem* dobogását.. (142)

/28/ Szó nélkül is felel rá
A zúmmögő süketség
Ölében halkán ingó
Szívem szerény verése
Pirinkó meztelenség
Pihegve mozgolódván
Maroknyi kis pihében.. (66)

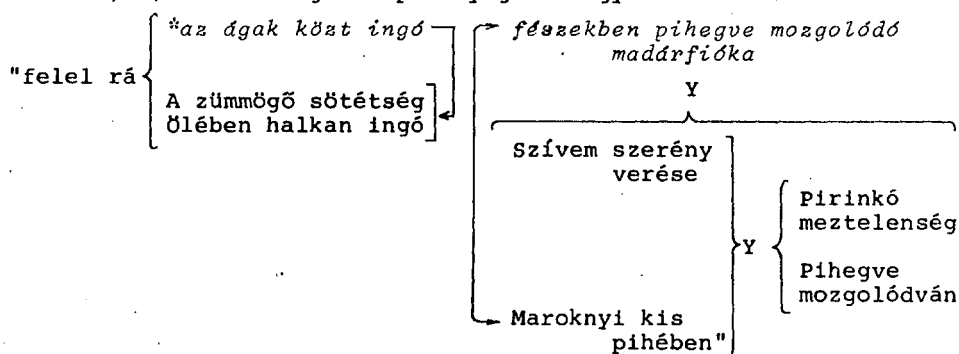
Ezeken a helyeken a *szív* '1' alanyi birtokosa a valóságos cselekvést jelentő *dobogás*-nak és *verés*-nek (SIMONYI, Jelz. 142). Azonban a /27/-ben a *valaki*hez címez valamit 'célzást, megjegyzést burkoltan valaki ellen irányít' (vö. ÉrtSz. I, 795) köznyelvi átvitelbe téve a *vén szívem dobogásd*t szerkezetes tárgyat, nem jönne létre stíléma, ezért egy **a levelet címezi valahová* szókapcsolatból lehet csak levezetni a Karinthy Frigyes-i képet: **a szíve dobogásd*t címezi valahová[.] → "hová címezzem vén szívem dobogását[?]" A 'levél' szemantikai mezőjéhez az 'üzenet' kapcsolódik, tehát: **a szíve üzenetét címezi valahová*, s a *szív* metonímiát is beszerkesztve: **az érzelmei üzenetét címezi valahová*.

Összefoglalva:

Nem lehet megfélekedezni arról, hogy a szóban forgó érzelmeket (a *szív* metonímiát) a *vén* jelző minősíti, ez további stiláris hatást eredményez a szemantika és a szóhangulat szempontjából.

A /28/-ban a teljes kép lényegében így szerveződött:

A közös előismeretből vagy éppen arra vezethető kép felépítése a maga mozzanatról mozzanatra megvilágított metaforasorával az allegóriára emlékeztet (ZLINSZKY ALADÁR, *Stilisztika és verstan*. Budapest, 1914. 196; SZATHMÁRI: *MStilv.* 10-3).

/29/ .. | Hogy mi az a fájás, a kis fájás, mindig ugyanott
Szívemnek ugyanazon a pontján, valahol mélyen.. (83)

A *szív* '1' főnév itt is metonímia, a fájás helyének majdnem anatómiai leírása folytán azonban alapjelentése is érvényesül, s ez a kettősség a stiláris hatás forrása.

/30/ .. | Ott leszek valahol a szavában és a *szívében* annak is
ki rólam sose hallott.. (125)

/31/ *Szív*edbevésem [sic!] és füledberágom:
Rossz volt embernek lenned a világon.. (28)

/32/ Tedd most *szívedbe* és *füledbe* el —
Az értelmét [ti. a versnek] majd megtudod, ha kell. (29)

A /30/-ban Karinthy a "*szíve, szava egy* [...]": mindig úgy beszél, ahogy érez; öszinte, szókimondó" (Értsz. VI, 308) szókapcsolat mintájára alkothatta a *szavában és szívében* poláris kifejezést (SZATHMÁRI: MStilV. 139), amelyben mindkét tartalmazó szó metonímia. — A /31/ jelzetes szövegdarabban a *szívébe* és *valamit* állandó szókapcsolat átvitt értelmének tudatos megerősítésére vall a Karinthy Frigyes-i helyesírás valamint a *füledberágom* alakra formált *rágja a fülét* valakinek szólásszerű szókapcsolat. A megkopott képszerűséget ezek a megújítások ha nem is varázsolják teljes fényükbe vissza, az expresszivitást növelik mint (a szó szoros értelmében vett) hapax legomenonok.

/33/ .. | Kétéves koromban odaadtam egy bömbőlő kisfiúnak a
paprikajancsit
Amit imádtam és amiért fájt a *szívem* hogy ne üvöltsön.. (76)

Ennek a köznyelvi átvitelnek az ebbe a csoportba sorolását az indokolja, hogy a *fájt a szívem* kifejezés az *imádtam*-nak min-tegy képi szintű magyarázataként fogható föl.

/34/ .. | Kőrmöd a torkomon és fogam belevájva karodba
És karmoddal — harmadik jel volt? — hurrá, rajta, ne
resteld!
Karmoddal tépd ki *szívem* és beledet hadd taposom ki.. (104)

A *szív 'l'* itt egy poláris kifejezéssor tagja. Ez maga hatást keltő mozzanat a nyelvi elemben. A polaritás a *köröm* : *fog*, a *karom* : [*láb*], a *torok* : *kar* és végül a *szív* : [*bél*] szembeállításából adódik. A *kitaposom a belét* (Értsz. I, 500) szókapcsolat durvasága visszahat a *tép* jelentésére: "<v[ala]mit, rendsz[erint] szövött v[agy] húsos anyagot (ritk[án]) v[ala]kit> húzva, ráncigálva szaggat" (Értsz. VI, 605) főképpen a *karmoddal* eszközhatározó révén. Ez ugyanis azt a képzetet kelti, mintha a versben — Tisztelgés a viadal előtt — megszólított ellenfél nem is ember volna. Ennek előkészítője az idézett szövegdaraból is kiolvasható állatra jellemző harcmodor az összezsapó ellenfelek között. Egyébként a vers tudatosan úgy van felépítve, hogy éppen a végére — a /34/ jelzetes rész innen van — jutnak el a küzdők ehhez a viselkedéshez, vagyis a poláris kifejezéssor éppen ennek képi megrajzolását segíti elő.

1.2.3. A *szív '1'* Karinthy Frigyes költői nyelvének képal-
kotásában nem vesz részt a következő előfordulásakor.

/35/ [neked köszönheti] a tört, amit *szívébe* vág.. (48)

(Befejező rész a következő kötetben.)

"L'ÉVOCATION DU COEUR: C'EST LE LYRISME"
L'USAGE DU NOM *SZÍV* 'COEUR'
DANS LE LANGUAGE POÉTIQUE DE MILÁN FÜST ET DE FRIGYES KARINTHY
par
László Büky

Dans son mémoire l'auteur étudie l'emploi dans le langage poétique, des différents sens lexicaux du mot *szív*, du point de vue de la composition d'images. Dans cette présente partie du mémoire n'est traitée que la première des significations données par le Dictionnaire de la langue hongroise: 'organe thoracique (dans le corps humain et animal) creux et musculaire, de forme ovoïde, qui est le principal organe de la circulation du sang'. — La composition d'images corrélatrice aux autres sens du mot sera étudiée dans une partie suivante du mémoire.